

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

มูลนิธิโครงการหลวง ยึดหลักการ “เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนชาวเขาแบบองค์รวมบนฐานความรู้” ด้วยการเสริมสร้างรายได้ พัฒนากลุ่มให้เข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ ควบคู่ไปกับการปลูกจิตสำนึกการรักษาและฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ และป่าไม้ ภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (สวพส.) ได้นำแนวทางการดำเนินงานดังกล่าวมาใช้ในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงเช่นกัน การจัดการของเสียภายในชุมชนถือเป็นภารกิจสำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาชุมชนตามเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนลำดับที่ 11 ทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความครอบคลุม ปลอดภัย มีภูมิต้านทาน และยั่งยืน เป้าประสงค์ข้อ 11.6 ลดผลกระทบทางลบของเมืองต่อสิ่งแวดล้อมต่อหัวประชากร โดยรวมถึงการให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อคุณภาพอากาศและการจัดการของเสียของเทศบาลและอื่นๆ ภายในปี 2573 และเป้าหมายลำดับที่ 12 สร้างหลักประกันให้มีรูปแบบการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน เป้าประสงค์ข้อ 12.5 ลดการเกิดของเสียโดยให้มีการป้องกัน การลดปริมาณ การใช้ซ้ำ และการนำกลับมาใช้ใหม่ (SDG Move, 2564)

หลายสิบปีที่ผ่านมา รูปแบบการดำรงชีวิต การบริโภคอุปโภคของประชากรบนพื้นที่สูงเปลี่ยนแปลงไปมาก เมื่อก่อนทุกครัวเรือนปลูกพืช เลี้ยงสัตว์และทำกับข้าวกินเอง รวมถึงใช้วัสดุจากธรรมชาติ แต่ปัจจุบันปรับมาเป็นการซื้ออาหารจากร้านค้าส่งผลให้ปริมาณขยะประเภทพลาสติกและเศษอาหารเหลือทิ้งเพิ่มขึ้น ประกอบกับชุมชนหลายแห่งเริ่มขยายธุรกิจการท่องเที่ยวซึ่งส่วนใหญ่ขาดกระบวนการบริหารจัดการขยะมูลฝอยที่ถูกต้อง ผลเสียที่ตามมาคือทัศนียภาพทางธรรมชาติที่สวยงามถูกทำลาย กลิ่นเน่าเหม็น และแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์พาหะนำโรค นอกจากนี้การสะสมและการเผากองขยะมูลฝอยขนาดใหญ่ยังเป็นแหล่งปล่อยก๊าซเรือนกระจกสาเหตุวิกฤติการณ์ภาวะโลกร้อนและภัยพิบัติทางธรรมชาติอีกด้วย สอดคล้องกับการรายงานของโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (2559) ที่สรุปว่าสิ่งแวดล้อมของโลกกำลังถูกคุกคามจนขาดความสมดุล และขีดความสามารถให้ผลผลิตของระบบนิเวศเสื่อมถอยไปมากก่อให้เกิดความเสียหายโดยตรงทั้งต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมโดยสังเกตจากการเกิดปัญหามลพิษ แนวทางแก้ไขปัญหาคือ เร่งสร้างการรับรู้ให้กับชุมชนเพื่อกระตุ้นพฤติกรรม “ลด ละ เลิกการสร้างขยะ” และปรับระบบการจัดการขยะมูลฝอยแบบครบวงจรตามหลักสุขาภิบาลที่ดี รวมทั้งกำหนดมาตรการสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคม สุมาลี และคณะ (2562) กล่าวว่ากลไกสำคัญที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องในการจัดการของเสียภายในชุมชนบนพื้นที่สูงต้องประกอบด้วย (1) กระบวนการสร้างความเข้าใจและให้ความรู้กับคณะกรรมการหมู่บ้าน สมาชิกทุกเพศและวัย ตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และกำหนดวิธีการที่ปฏิบัติได้จริงตามเงื่อนไขและข้อจำกัดของสภาพพื้นที่ (2) กระบวนการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ ติดตามและประเมินผล (3) แผนงานต้องระบุระยะเวลา ผู้รับผิดชอบและหน้าที่อย่างชัดเจน และ (4) ชุมชนต้องมีแหล่งงบประมาณ

ลงทุน อย่างไรก็ตามหลายชุมชนยังไม่สามารถแก้ไขปัญหายยะมูลฝอยได้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ รวมถึงพื้นที่สูงหลายแห่งมีการเพิ่มขึ้นของจำนวนและความหนาแน่นของประชากร ส่งผลให้ต้องปรับกระบวนการจัดการขยะมูลฝอยให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ด้วยเหตุนี้ปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 สวพส. จึงวางแผนดำเนินงานวิจัย 3 กิจกรรม ดังนี้ (1) สสำรวจข้อมูลปัญหาการบริหารจัดการขยะมูลฝอยของชุมชนบนพื้นที่สูงเพิ่มเติมจากระยะที่ผ่านมาในบริบทการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน ได้แก่ การเกษตรและการท่องเที่ยว โดยเปรียบเทียบความหนาแน่นของประชากร และสถานที่ตั้งเมื่อเทียบกับชุมชนเมืองซึ่งเชื่อมโยงกับพฤติกรรมกาทิ้งขยะของคน (2) ถอดบทเรียนแนวปฏิบัติที่ดีของชุมชนที่ประสบผลสำเร็จด้านการจัดการขยะมูลฝอยแบบมีส่วนร่วมสำหรับนำข้อมูลไปปรับกระบวนการและรายละเอียดการดำเนินงานกับชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่น ตลอดจนจัดทำแผนบริหารจัดการขยะมูลฝอยของชุมชนพื้นที่สูงภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนพร้อมกับดูแลสิ่งแวดล้อมและลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และ (3) ศึกษาพฤติกรรมของคนพื้นที่สูงยุคสมัยที่ได้รับค่านิยมการอุปโภคและบริโภคจากสังคมเมืองด้านการรับรู้ปัญหาและความคิดเห็นการจัดการขยะมูลฝอยภายในชุมชนซึ่งส่งผลต่อการปรับตัวและรองรับกับการเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ตลอดเวลา

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาสถานการณ์การจัดการขยะมูลฝอยของชุมชนพื้นที่สูงในยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

1.2.2 เพื่อศึกษาพฤติกรรมการับรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนพื้นที่สูงในการจัดการขยะมูลฝอยระดับครัวเรือน

1.3 ผลสัมฤทธิ์ของโครงการ

1.3.1 ผลผลิต (Output) และตัวชี้วัดผลผลิต (Output Index)

- 1) ข้อมูลสถานการณ์ สาเหตุ วิธีจัดการปัญหาขยะมูลฝอยของชุมชนบนพื้นที่สูง จำนวน 15 แห่ง 3 บริบท
- 2) แผนปฏิบัติการชุมชนพื้นที่สูงเพื่อบริหารจัดการขยะมูลฝอยแบบครบวงจร 2 แผน
- 3) ข้อมูลพฤติกรรมของชุมชนพื้นที่สูงด้านการรับรู้และการมีส่วนร่วมต่อการจัดการขยะมูลฝอย

ระดับครัวเรือน

1.3.2 ผลลัพธ์ (Outcome) และตัวชี้วัดผลลัพธ์ (Outcome Index)

ชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นบนพื้นที่สูง นำกระบวนการบริหารจัดการขยะมูลฝอยแบบมีส่วนร่วมและหลักคิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนไปประยุกต์ใช้ตามเงื่อนไขและข้อจำกัดพื้นที่ ช่วยลดงบประมาณการบรรเทาความเดือดร้อนจากปัญหายยะมูลฝอย คุณภาพชีวิต สุขอนามัย และคุณภาพสิ่งแวดล้อมดีขึ้น

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

1.4.1 การศึกษาสถานการณ์การจัดการขยะมูลฝอยของชุมชนพื้นที่สูงในยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

1) สํารวจข้อมูลพื้นฐานและการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนโครงการหลวงและโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 15 แห่ง แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data collection) และการใช้วิธีตรวจวัดทางวิทยาศาสตร์ (Scientific measurement method) โดยคัดเลือกชุมชนที่มีความแตกต่างด้านการประกอบอาชีพ ประชากร สถานที่ตั้ง และมีความพร้อมในการแก้ไขปัญหา

2) ถอดบทเรียนแนวปฏิบัติที่ดีของชุมชนโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง อย่างน้อย 2 แห่ง ที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการขยะมูลฝอยแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย กระบวนการจัดการและแผนปฏิบัติการ

3) ประชุมชี้แจงผลการศึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเห็นแนวทางปรับปรุงกระบวนการบริหารการจัดการขยะมูลฝอยของชุมชน รวมทั้งคัดเลือกชุมชนเข้าร่วมโครงการลดก๊าซเรือนกระจกภาคสมัครใจตามมาตรฐานของประเทศไทย (Thailand Voluntary Emission Reduction Program: T-VER) ด้านการจัดการของเสีย

1.4.2 การศึกษาพฤติกรรมความรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนพื้นที่สูงในการจัดการขยะมูลฝอยระดับครัวเรือน

1) สํารวจข้อมูลพฤติกรรมที่ส่งผลต่อการทิ้งขยะมูลฝอยของชุมชนโครงการหลวงและโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 15 แห่ง โดยการสัมภาษณ์สมาชิกภายในชุมชนร่วมกับการใช้แบบสอบถาม (Inquiry)

2) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร และสรุปผลการจัดการขยะมูลฝอยของคนพื้นที่สูงในยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม